

T A N I T M A L A R

Sultan Abdülaziz'in Bazı Mebâhis-i Hikemiyye ve Mantikiyye Tercemeleri Adlı Risalesi*

Dr. İrfan GÖRKAŞ**

Bazı Mebâhis-i Hikemiyye ve Mantikiyye Tercemeleri, Sultan Abdülaziz'e ait bir risaledir. Adından anlaşılacağı gibi Türkçe yazılmıştır. Bilindiği üzere Sultan Abdülaziz, II. Mahmut'un (1784-1839) oğlu, Sultan Abdülmecit'in (1823-1861) kardeşidir. 7/8 Şubat 1830 gecesi doğmuş, 4 Haziran 1876'da vefat etmiştir. Akşehirli Hasan Fehmi Efendi'den (ö.1871) Arap dili ve edebiyatı ile şer'î ilimleri öğrenmiştir. Neyzen ve bestekâr Yusuf Paşa'dan (ö.1884) musiki dersleri almış, güreş, cirit, yüzme ve avcılık sporlarıyla meşgul olmuştur. Boş zamanlarında resim yapmış, celi-sülüste iyi bir hattat olmuştur.¹ 25 Haziran 1861'de 30 yaşında tahta çıkan Abdülaziz, Mısır'ı, Fransa'yı, İngiltere'yi Prusya ve Avusturya'yı ziyaret eder, modernleşme çabalarını ve çalışmalarını sürdürür.

Abdülaziz'in risalesi, "1286 senesi Şevval" tarihini taşımakta, ketebe kısmında "Alematü'z-zaman hakanu'd-deveran şevketlü kudretlü mehabetlü veli-yi nimet-i alem Sultan Abdülaziz Han Efendimizin kalem-i hikmet-i şahaneleriyle" ifadesiyle risalenin Abdülaziz tarafından tercüme edildiği belirtilmektedir.² Ketebe notunun tarihi olan 1286/1869-1870'e ve yazı notundaki "hakan" ve "veli-yi nimet" nitelermelerine bakılırsa risalenin elimizdeki Ali Emiri nüshasının yazılış yılları, Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarıdır. O nedenle risalenin ketebe notunda yer alan "sultan" kavramı, vurgu yapılarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ancak bu tarih, risalenin yazılış değil, kopya (istinsah) tarihidir. Yani risale Şehzade Abdülaziz'in felsefe etütlerinden biridir.

Risalesine, felsefeyi (hikmet) varlıkları (mevcudat) idrak ile niteleyen müellif, varlıkları "haricî" ve "nefsî" varlık olarak belirtir ve felsefeyi şöyle tanımlar:

* Eserin nitelikleri: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Saray, [AESry1288], 35 yk. Boyut (Dış-İç): 200x130, 154x82 mm., Yaprak: 35, Satır: 14, Yazı Türü: Rika. İstinsah Tarihi: 1286, Notlar: Mantık Hikemiyyat serlevha tezyinli ve tezhipli, cetveller müzehheptir. Tam meşin, tezhipli, şemse ve zencirekli, cetvelli.

** Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. (irfangorkas@yahoo.com)

¹ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul. 1988, s. 179-185

² Sultan Abdülaziz, *Bazı Mebâhis-i Hikemiyye ve Mantikiyye Tercemeleri*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Saray, [AESry1288], 35 yk.

*Ma'lum ola ki hikmet, mevcudat-ı ayniyenin ahvalini ala mahiyeti aleyh fi nefsi'l-emr takat-i beşeriye hasebiyle idrakden ibarettir.*³

Abdülaziz'in bu tanımı, felsefeyi ontoloji ve epistemoloji temelinde tanımlayan bir felsefe geleneği olarak, Seyyid Şerif Cürcanî'den (ö. 1413), İbn Sina'ya (ö. 1037), İbn Sina'dan Kindî'ye (ö. 866) ve İlkçağ filozoflarından Pisagor'a (m.ö. 6.yy) kadar geri götürülebilen bir tanımdır. Tanımın tarihsel serüveni tabii ki Cürcanî'de kalmaz. Tanımın gelenekteki izi, imparatorluk düşünürü Kınalızade'den (ö. 990/1582), Abdülaziz'e kadar sürülebilir. O nedenle müellifin tanımı, köklü ve tarihsel felsefe geleneğine ait, ama yeni olmayan ve bilinen bir tanımdır.

Felsefeyi İbn Sina geleneğinde tanımlayan Şehzade Abdülaziz, aynı geleneğe bağlı olarak felsefeyi ikiye ayırır. Birisi teorik felsefe (*hikmet-i nazariye* diğeri pratik felsefe'dir (*hikmet-i ameliye*). Abdülaziz önce ikincisini tanımlar. Pratik felsefe, hayata ve sona (me'âş ve me'âd) dair eylemlerin durumlarını ele alan felsefedir. Bu ikisi dışındaki eylemlerin bilgisi, teorik felsefedir.

Felsefeyi Farabî'nin (ö. 950) ve İbn Sina'nın ikili felsefe ayırımı⁴ temelinde ayıran Abdülaziz, teorik ve pratik felsefenin her birini, üçer alt disipline ayırır. Pratik felsefenin üç alt disiplini, Ahlak (*tehzibü'l-ahlak*), İktisad yahut (*tedbir-i menzil*) ve Siyaset (*siyasetü'l-medine*) felsefeleridir. Ahlak felsefesinin temel konusu, "birey"le (şahs-ı muayyen), bireyin davranışlarıyla ilgilidir ki bireyde olması gereken davranışlar, "iyi", "erdemli" davranışlardır. Abdülaziz bu davranışları, "fezail" kavramıyla ifade eder. Olmaması gereken davranış, "kötü" davranışlardır. Abdülaziz kötü davranışları ise "rezail"le ifade eder. Ahlak felsefesi, bireyin yararını (şahsın mesalih) konu alan felsefedir.

İktisat felsefesi ya da Abdülaziz'in deyimiyile *tedbir-i menzil*, bir sosyal grubun (cemaat) yararını (mesalih) konu edinen felsefedir. Cemaatin iki niteliği vardır. Birincisi bu cemaat, tek bir yerdedir (menzil-i vahide). İkincisi, onlar sözleşme yapmışlardır, yani ortaklıkları (müteşarike) vardır. İşte Abdülaziz'in iktisat ya da sosyal/cemaat felsefesi, bir yerde bulunan kimselerin gerçekleştirdikleri ortaklıkların yararını gözeten ve bu yarara bağlı davranışları ele alan felsefedir. Ortaklıklar ise sırasıyla, aile, sokak ve köydür.

Siyaset/devlet felsefesi yahut Abdülaziz'in deyimiyile *siyasetü'l-medine* de, yine bir sosyal grubun (cemaat) yararıyla (menafi) ilgilidir. Bu tür sosyal grup artık, küçük bir mekânda değildir, söz gelimi "evde (menzil)" değildir, o "şehirdedir/devlettedir (medine)". Siyaset ya da devlet felsefesi, bu devletin yararıyla ilgili meseleleri ele alan felsefedir. Abdülaziz, her iki yarar için iki ayrı kavram kullanır. Menzil'deki sosyal grubun yararını ifade etmek için "mesalih" kavramını

³ Sultan Abdülaziz, agr, 1-2 vr. Risaleye yapılacak atıflar, çokça tekrarı önlemek için bundan sonra verilmeyecektir.

⁴ Bk. İbn Sina, *Kitabu 'ş-Şifa Metafizik I*, Çev.E.Demirli-Ö.Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 2

kullanırken medine'deki sosyal grubun yararını ifade için "menafi" kavramını tercih eder.

Felsefenin birinci kısmı olan teorik felsefenin alt disiplinlerini Sultan Abdülaziz, üçe ayırır. Birincisine dair Abdülaziz, dört isim verir. Yani teorik felsefenin ilk alt disiplininin adları, *ilm-i ilahî* ve *felsefe-i ula* ve *ilm-i küllî* ve *mabedet-tabîa*'dır. Nadiren *makablettabia* adının da kullanıldığını söyler. Anlaşılır ki ilk alt disiplin, Metafizik'tir. Bu disiplin "en yüce bilgi (*ilm-i a'la*)"dir, ilk felsefedir (*felsefe-i ula*). Tümel (küllî) bilgidir. İkinci alt disiplin riyazî veya ta'limî ilim, yani matematiktir. Üçüncüsü fizik (*ilm-i tabîî*) disiplinidir. Teorik felsefeyi, maddeyle ilişkisine göre üçe ayıran Abdülaziz, Fizik tanımına kadar herhangi bir eserden söz etmez. Fizik tanımından sonra, burada *Hidaye*'ye atıfla, Fizik'in teorik felsefenin üç bölümünden ikinci bölümünü oluşturduğunu söyler.

Hidaye, bilindiği gibi İbn Sina geleneğini Anadolu'ya taşıyanların en meşhuru olan Esirüddin Ebheri'nin (ö. 1300) meşhur eseridir. Eser felsefenin üç temel disiplinini içerir. Mantık, fizik (tabiiyyat) ve metafizik (ilahiyat). En sonda bir "hatime" bölümü yer alır. Eser, bölümlerinin sıralanışı ve bölümlerde konuları işleme yöntemi bakımından İbn Sina'nın *eş-Şifa*, *Kitabu'n-necat*, *el-İşarat* gibi eserlerinin sistematığına benzer.⁵

Abdülaziz, *Hidaye*'nin bazı yorumcularının (şarih), "fizik (fi't-tabiiyyat)" kavramını, "tabii cisimlerin meseleleri (fi mebahisi'l-ecsami't-tabiiyye)" kavramıyla karşıladıklarını belirterek 'cisimler' kavramı yerine 'felsefe/hikmet' kavramını koyarak fizik kavramının, "Fizik felsefesinin meseleleri (fi mebahisi'l-hikmeti't-tabiiyye)" terimiyle karşılanmasını ister. Fizik felsefesinin konusunun, "hareket ve sükûna istidadı" bakımından doğal cisim (cism-i tabîî) olduğunu belirtir. Abdülaziz'in isimlendirme ile ilgili bir başka önerisi, *Hidaye*'nin üçüncü bölümünde yer alan "ilahiyat" kavramının da, teist felsefenin meseleleri (mebahisü'l-hikmeti'l-ilahiyye) anlamında kullanılmasıdır. Cisim, cevher, heyula ve kategoriler bağlamında atomu söz konusu eden Abdülaziz, Mantık'ın döndürme konusunu ele alarak risalesini tamamlar.

Özetle belirtmek gerekirse, risale Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in şehzadelik dönemindeki kısa ders notlarından oluşmakta, felsefeye, Farabi-İbn Sina-Ebheri-Kınalızade çizgisinde oluşan "teorik ve pratik" ayrımlı felsefe geleneğinden bakmaktadır. Fiziğin konularından atom (cevher-i ferd)-araz- suret-heyula tartışmalarına yer vermekte, tartışmaları Ebheri ve Cürcani üzerinden alıntılanmaktadır. İslam filozoflarını, Meşşailer ve İşrakiler olarak ikiye ayıran Abdülaziz, eserinin son kısmında ise mantık'ın eşdeğerlik konularından olan önermenin döndürülmesi konusunu, "Her insan canlıdır (hayvan)" önermesi temelinde ele alarak tamamlamaktadır.

⁵ Abdullah Yormaz, *Ebheri'nin Hidayetü'l-Hikme'si ve Osmanlı Türk Düşüncesindeki Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi. İstanbul 2003, s. 11.